

monteskiје i naše vreme

Monteskiје: «O DUHU ZAKONA», Filip Višnjić, Beograd, 1989.

milan tripković

Danas, kada se u našem društvu, kao i u većini ostalih socijalističkih društava — istina sa velikim zakašnjenjem i uz ne malu društvenu i ljudsku cenu — pojavljuju snažni zahtevi za demokratizacijom političkog života (re)aktualizuju rasprave o nekim temeljnim pitanjima državnog uređenja, nije čudo što oživljavaju interesovanja, kako za političke sisteme i praksu modernih industrijskih društava, tako i za teorijske osnove na kojima oni počivaju. U tom smislu se pojava i promišljanje nekih klasičnih dela iz te oblasti, kao što je ovo koje je predmet našeg interesovanja, može smatrati ne samo dobrodošlim nego i neizbežnim. S druge strane, činjenica daje trebalo da prođe trista godina od rođenja Šarl-Lui Monteskiја (1689—1755) i dvesta godina od Francuske buržoaske revolucije, pa da se njegovo kapitalno delo, *O duhu zakona* (1748), koje je samo za njegovog života doživelo 22 izdanja, po prvi put u celini pojavi na srpskohrvatskom jeziku, na svoj način svedoči o našem, već poslovičnom, istorijskom kašnjenju i, bar delimično, pripomaže razumevanju naših društvenih (ne)prilika.

Kao što je poznato, Monteskiје je bio jedan od glavnih predstavnika one liberalne struje u političkoj filozofiji XVII i XVIII veka koja je teorijski pripremila prelaz iz feudalne u građansku epohu. On se zalagao za slobodu građana, vladavinu prava, podelu vlasti i predstavničku demokratiju, a te ideje su ne samo našle «primenu» u Francuskoj buržoaskoj revoluciji, nego su i ugrađene u temelje modernog konstitucionalizma, čime su izvršile odlučujući uticaj na nastanak i razvoj savremenih kapitalističkih društava.

Inspirisan Lokovom političkom filozofijom i engleskom političkom praksom, te zadojen idejama prosvetiteljskog racionalizma, Monteskiје je bio okrenut uporednom proučavanju društvenih institucija različitih naroda i istorijskih epoha, želeći da u tom mnoštvu otkrije postojanu osnovu i racionalnu bit ljudskih običaja, ustanova i zakona («duh zakona»), odnosno pravilnosti njihovog nastanka i postojanja. Pod uticajem Aristotela i drugih velikih prethodnika i savremenika, on je svako traganje za apsolutno najboljim oblikom države smatrao uzaludnim, pošto je mislio da to zavisi od osobina naroda i pojedinaca kojima je taj državni oblik namenjen.

Tragajući za takvim oblikom društvenog ustrojstva koje bi u najvećoj meri uvažavalo različite potrebe, interese, vrednosti i norme ljudi, Monteskiје je glavni napor usmerio na iznalaženje relativno najboljeg državnog uređenja, pre svega onog koje bi najviše odgovaralo potrebama i mogućnostima zapadnih društava i civilizacije. Pritom mu je osnovna ideja — vodilja bila teza o podeli vlasti na zakonodavnu, sudsku i izvršnu, kao glavnom mehanizmu njene zaštite od zloupotrebe, a osnovni cilj sloboda građana, budući da je to najviša vrednost kojoj se sve ostalo mora podrediti.

Proučavajući empirijskim putem različite političke sisteme, Monteskiје sva državna uređenja klasifikuje na tri osnovna oblika: republike, monarhije i despotije. Za prvi i drugi oblik je karakteristično da se u njima, ali ne na isti način, vlada na osnovu zakona, dok se treći zasniva na samovolji vladodržaca. A budući da je vladavina prava jednaka, iako ne i apsolutna, garancija protiv zloupotrebe vlasti, a time i zaloga individualnih prava i sloboda, Monteskiје opravdava i brani samo one državne oblike koji se zasnivaju na javno obznanjenim i dosledno poštovanim zakonima ne zanemarujući pri tom velike razlike koje postoje među njima.

Po njegovom mišljenju, u *republici* suverenu vlast može da ima bilo grupa ljudi (tada je reč o aristokratiji) ili ceo narod (tada se radi o demokratiji). U oba slučaja vlast se vrši prema

zakonima koje donosi plemićko telo ili narodna skupština. Osnovno načelo republike, koja se najbolje može ostvariti na maloj teritoriji, bila bi vrlina, a ona se sastoji u ljubavi prema domovini, zakonima i jednakosti, pri čemu nije reč o apsolutnoj jednakosti, već samo o proporcionalnoj raspodeli moći prema imovini ili zaslugama za opšte dobro. Tip pojedinca koj najviše odgovara republici jeste građanin, a vrhunska vrednost je opšte dobro.

Što se tiče *monarhije*, ona je vezana za teritoriju srednje veličine. Iako u njoj upravlja jedan čovek, monarhija se pridržava postojanih i javno obznanjenih zakona, pa je to, uz određenu samostalnost plemstva i sveštenstva, garancija da vlast neće biti zloupotrebljena na štetu podanika. Osnovno načelo monarhije je čast, kojom se odlikuju ljudi plemenitog porekla, i koji zbog toga imaju određene privilegije. Kao što, dakle, bez kralja nema plemstva, tako i bez plemstva nema kralja, jer se, u protivnom, on pretvara u despota. Za razliku od republike, ovde je izvršna vlast mnogo jača, te lakše može sprečiti neredu u državi, ali, s druge strane, može biti i izvor zloupotreba.

Najzad, suprotno prethodnim oblicima, despotija je vladavina bezakonja. U njoj su politička prava i slobode ukinute. Izuzev despota, tu su svi ljudi jednaki, ali u ropstvu. Osnovno načelo takvog državnog uređenja jeste strah, koji skoro podjednako — ali, naravno, iz različitih razloga i s nejednakim posledicama — obuzima i podanike i despota. Vlast despota osnažena je ne samo nasiljem nego i neznanjem podanika, čemu veliki doprinos daje i moćna i svugde prisutna religija (mi bismo danas mogli reći ideologija), koja je istovremeno jedina u stanju da, barem donekle, ublaži njegovu samovolju. Osnovni cilj državne vlasti je očuvanje postojećeg, a to se, između ostalog, postiže izolacijom pojedinaca i njihovom ravnodušnošću za javne poslove i sudbinu bližnjih.

Očigledno je da se u ovoj Monteskiјeovoj tipologiji, koja, uprkos protoku vremena, nije ništa izgubila na svojoj aktuelnosti, organizacija različitih tipova vlasti dovodi u najtešnju vezu sa strukturuom i organizacijom društva, kao i sa istorijskim nasleđem, a da se demokratija

pre svega shvata kao vladavina zakona (a ne bukvalno kao «vladavina naroda»), što je sve povezano sa idejom o mešovitoj vladi i potrebi uravnoteženja heterogenih interesa u društvu.

Rukovođen idejom slobode i poučen negativnim iskustvom despotskih vladavina, Monteskiје najveću opasnost za zloupotrebu vlasti vidi u njenom koncentrisanju u rukama pojedinaca, odnosno malog broja ljudi, kao i u odsustvu zakona. Da bi se to predupredilo, on predlaže da se u samu vlast ugrade mehanizmi koji će njene različite funkcionalne i organizacione elemente razdvojiti i uzajamno ograničavati, nadzirati i uravnoteživati. To njegovo čuveno načelo o podeli vlasti bilo je kasnije, više ili manje dosledno i celovito, ugrađeno u mnoge ustanove višestranačkih parlamentarnih društvenih sistema, čineći jedan od osnovnih elemenata i pokazatelja njihove demokratčnosti.

Uporište za ovakva stanovišta i iz njih proizaslu političku praksu nalazimo u onom, nazovimo ga uslovno racionalističko-realističkom krilu u istoriji filozofske i sociološke misli, koje počinju sa Aristotelom a kome pripada i Monteskiје, za koje je karakteristično da u traganju za najboljim državnim uređenjem u najvećoj meri uzima u obzir ne samo individualna prava i slobode ljudi, nego i date društvene prilike, odnosno dostignuti civilizacijski nivo. Pokazalo se, i pokazuje se uvek iznova, da je to, mada ne i savršeno, ipak najbolje, ili, kako neki vole da kažu, najmanje loše, kako za društvo tako i za pojedinca.

Bilo bi stoga dobro da i u našim aktuelnim dilemama, sučeljavanjima i nevoljama prevlada taj realistički pristup, koji bi, uvažavajući i koristeći, češće i više nego do sada, iskustva i dostignuća drugih, pronašao takva rešenja koja bi najviše odgovarala našim potrebama i mogućnostima, između ostalog i oslanjajući se na naučna saznanja, mada, poučeni dosadašnjom praksom i sadašnjim lutanjima, moramo u tom pogledu biti prilično skeptični.

U svakom slučaju, u tim naporima i traganjima Monteskiје i drugi liberalni mislioci nam mogu biti od velike koristi, kao što i njihovo upoznavanje od strane širokog čitateljskog kruga doprinese opštem razvijanju i podizanju političke kulture kao jednom od najbitnijih preduslova demokratizacije društva. Ali i bez toga, prevođenje ovog dela se može smatrati prvostepenim kulturnim događajem i poduhvatom, kako zbog njegovog značaja i vremena u kome se pojavljuje, tako i zbog mogućih dugoročnih pozitivnih posledica njegovog približavanja našoj kulturi i našoj društvenoj zbilji. A tome veoma mnogo doprinosi odgovarajući predgovor i oprema, ali pre svega odličan prevod našeg, već od ranije afirmisanog prevodioca i izvanrednog poznavaoца francuske sociološke literature, Aljoše Mimice.

prirodno srodstvo

Kasim Prohić: «Djela», Svetlost — Veselin Masleša, Sarajevo

dragana tomašević

Nedavno su se u izdanju sarajevskih izdavača «Svetlost» i «Veselin Masleša» pojavila sabrana djela Kasima Prohića u 6 knjiga. Djela su oblikovana tako da prate hronologiju nastajanja i objavljivanja pojedinačnih knjiga i spisa, vodeći računa o tematskim oblastima. Prva tri toma Djela obuhvataju knjige koje je autor objavio za života, dok preostala tri toma obuhvataju spise objavljene za života i jedan dio tekstova nađenih u zaostavštini.

Prvi tom sadrži dvije knjige: «Odvajnost izricanja» i «Figure otvorenih značenja». «Odvajnost izricanja» je prvi put objavljena 1970. godine u Studentskom centru Sveučilišta Zagreb (Biblioteka «Razlog»), a poslije 6 godina, 1976. godine kod istog izdavača (u Biblioteci «Teka») pojavljuju se «Figure otvorenih značenja». «Odvajnost izricanja» fenomenologija životnih formi» je zbirka eseja u kojoj već autorov izbor forme pokazuje njegovo uvjerenje da je esej najpogodnija forma savremenog filo-

zofskog izražavanja, forma u kojoj savremena filozofija može najprije steći svoje samosvojno, autentično biće. Autor to i eksplicitno kaže: «Odvajnost izricanja» ne nudi nikakav obrazac iako se trudi oko naznačavanja jedne od mogućnosti mišljenja u našem jeziku. Utoliko ona zahtijeva prihvatanje ili opovrgavanje. Krhkost njenog htijenja kao pokušaja zasvođenja je krhkošću izgovorenog kao takvog.»

Druga knjiga «Figure otvorenih značenja: ka kritici pojmovnog pozitivizma» također je pisana u formi eseja. Dakle, knjiga otvorene forme i istovremeno knjiga koja traga za otvorenosti mišljenja i ideja. Kritički odnos prema pojmovnom pozitivizmu klasičnog filozofskog pisma znači pokušaj iznalaženja onog oslona u samom mišljenju i zbiljskim likovima koje ono reflektira, koji može pružiti mogućnost da se statički sklop svijeta i logika pojmovnog imenovanja misle kao otvorene forme. Taj oslon se u prvom dijelu «Figure otvorenih značenja» nalazi u primarnim «elementima» ljudske komunikacije sa svijetom: u riječi, tekstu, boji, zvuku, gestu. Drugi dio knjige (Elementi-rad-

-imaginacija) posvećen je filozofsko-estetičkoj analizi Brochovog romana »Vergilijeva smrt«, dok je završni dio knjige vezan za film Stenlija Kjubrika »Odiseja u svemiru 2001«. Upravo povodom toga filma Prohić još jednom postavlja svoje najkрупnije pitanje: kako je moguće misliti nemislivo? U ovoj knjizi se najbolje vidi da Prohića najviše zanima ona umjetnost kojoj je bliska filozofija, ali i to koliko je njegovoj filozofiji bliska umjetnost. On je zaista vjerovao u potajni »savez filozofije i poezije« (kako je to formulisao C. Miloš).

U drugom tomu također su objavljene dvije knjige. To su: »Ciniti i biti« i »Apokrifnost poet-skog govora«. Prva knjiga je prvi put štampana 1972. godine (»Svjetlost«, Sarajevo, Biblioteka »Pogledi«), a duga dvije godine kasnije (»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1974.). To su studije o dvojici istaknutih bosanskohercegovačkih književnika — Meši Selimoviću i Maku Dizdaru.

Romaneskim opusom Meše Selimovića bavi se studija (možda pomalo neobičnog naslova za ovu vrstu teksta) »Ciniti i biti«.

U naslovu ove studije stoje riječi ČINITI I BITI. Neobične, doista, za naslov teksta o jednom umjetniku i njegovom romaneskom djelu, i tako obične u naslovima savremenih filozofskih djela ili pojedinih njihovih poglavlja. Kod M. Merleau-Pontya, Camusa, Sartrea, G. Marcela, Heideggera one imaju status najviših pojmova — kategorija, noseći u cjelini kategorijalnog aparata supstancijalno značenje. (Kasim Prohić u uvodnom tekstu knjige) Inače, »Ciniti i biti« je podijeljena na dva dijela sa kraćim uvodnim i završnim tekstovima. Prvi dio knjige se bavi ideografijom književnog teksta, dok je drugi dio (»Književni prostor: uticaji i samjeravanja«) više književno-kritički konkretan, jer se zasniva na poređenju književnih štiva; tako, bar u prvoj instanci, ne postoji mogućnost da se literarna fraza olako identifikuje sa eksplicitnošću eminentno filozofskog stava. Sadržajna artikulacija ove studije (pogotovo onog dijela koji se odnosi na pokušaj ideografije Selimovićevog književnog teksta) zasniva se na kritičkoj pretpostavci da svaka interpretacija mora usvojiti određeni pojmovni instrumentarij pomoću kojega pokušava pronicnuti u značenjski svijet književne tvorevine.

U trećem tomu je »Prizma i ogledalo«, posljednja za života objavljena knjiga (prvo izdanje Nolit, Beograd, 1980.). Ova knjiga sadrži tri pogleda: »Transcendentalni karakter umjetnosti i njen povijesni topos« (Georg Lukacs); »Metaforika svijeta i filozofskog jezika« (Ernst Bloch) i »Skoteinos: kritički patos atonalnog mišljenja« (Theodor Adorno).

U uvodnom tekstu saznajemo da ovdje zapravo nedostaje još ogled o Benjaminu, jer Prohiću se činilo da ovaj sretni misaoni četverolist (Lukacs, Bloch, Benjamin i Adorno) predstavlja u historiji marksističke misli o umjetnosti istinski jedinstvenu personalnu i duhovnu uniju, onaj spreg bogatih ličnih i misaonih međudnosa koji se za marksizam 20. stoljeća pokazuje gotovo kao »sudbinski« i paradigmatičan. A u kompozicionoj strukturi knjige je predviđeni tekst o Valteru Benjaminu trebalo da ima vezivnu funkciju: prethodio bi ogledu o Adornu ocrtaujući genezu jednog dinamičnog misaonog i životnog jedinstva, a slijedio tekstovima o Lukacsu i Blochu otvarajući nove sadržaje mišljenja i njegovu snažno naglašenu prizmatičku formu.

Međutim, tekst o Benjaminu je izrastao u zasebnu knjigu (koja nažalost nikad nije završena), tako da je »Prizma i ogledalo« ostala bez teksta o čovjeku koji je po mnogo čemu, krunski svjedok i Lukacsevi i Blochovi i Adornove lične i misaone drame.

Iako sastavljena od tri zasebna ogleda ova knjiga je tekstualno nedjeljiva, jer se tekstovi ukrštaju, zahvatajući samo jedan odnos filozofskog i umjetničkog diskursa. I taj odnos uvijek izbija u prvi plan, naravno, na različite načine i s drukčijim »vrijednosnim poretkom«. U svu tri teksta se razlikava između Lukacsa, Blocha i Adorna ističe kao razlika između dosljednosti u vjernosti jednom estetičkom idealu i otvorenosti prema novoj umjetničkoj praksi u smislu velikog duhovnog i ljudskog izazova. Ova razlika obilježava raspon od ideala neoklasicizma (Lukacs) do Becketta i Cagea (Adorno) s posebnim naglašavanjem ekspresionizma kao duhovnog i umjetničkog konteksta iz

kojeg izrasta Blochovo ekspresionističko filozofsko djelo. Taj raspon je zapravo čitava jedna povijest mišljenja i sedimentiranog estetskog iskustva koju je Lukacseva Blochova i Adornova kritička refleksija pokušala sabrati ponekad u prizmi, a ponekad u ogledalu.

Četvrta knjiga — »Filozofsko i umjetničko iskustvo« sadrži tekstove koji su nastajali u rasponu od dvadesetak godina i prva je od Prohićevih posmrtno objavljenih knjiga. Smisao naslova knjige nam se objašnjava ako pojam iskustva uzmemo u značenju koje mu Hegel daje u »Fenomenologiji duha« (kao dijalektičko kretanje koje svijest izvodi na samoj sebi i svom predmetu i iz koga za nju proizilazi novi predmet). Prohić, dakle, u svrhu proizvedenja novog predmeta, nove intersubjektivno zasnovane kritičke svijesti, uzima prvenstveno dva vida iskustva: filozofsko i umjetničko, ali jako uvažava i iskustvo jezika. Knjiga ima tri dijela i dodatak: I kako filozofski misliti poslije Hegela (Nietzsche, Kierkegaard, Husserl, Jaspers, Buber, Kofler, Bachelard); II Marksizam-estetika-umjetnost i III Umjetnost i istina. Peta knjiga nosi naslov »Filozofska i umjetnička kritika«. Ona sabire sintetičke tekstove i potrtre iz naše filozofije i književnosti, uz veći broj kritičkih prikaza novih djela filozofske, sociološke, politološke, estetičke i književne produkcije.

Šesta knjiga je »Marksistička kultura mišljenja«. Tu su sakupljeni tekstovi pisani za različite prigode kao i Prohićevi dijalozi (i sporenja) sa drugima. Ti polemički tekstovi su objavljeni bez glasa one druge strane. Priredivači kažu da je to »iz praktično-editorskih razloga i sami priznajući da to i nije baš idealan način prezentacije te vrste tekstova. Ipak, ova knjiga predstavlja Kasima Prohića kao angažovanog intelektualca i pisca na javnoj sceni.

Mjesto Kasima Prohića u jugoslovenskoj estetici vjerovatno bi se najpreciznije odredilo kad bi se imenovala razlike, dakle ono što Prohića odvajao od drugih jugoslovenskih estetičara. Bez ambicije da se to ovdje učini, želi se ukazati na one razlike koje se otkrivaju već na

prvi pogled. Npr. za razliku od Danka Grlića koji svojom četverotomnom Estetikom (Naprijed, Zagreb) nastoji izgraditi cjelovit zatvoren sistem, Prohić naglašeno odbija svoje mišljenje zatvoriti sistemom, opredjeljujući se za fragment kao princip mišljenja i za esej kao formu pisanja. (To njegovo opredjeljenje potvrđuje i spisak autora kojima se najradije bavio — Nietzsche, Benjamin, Adorno, Bachelard, Marx.)

Međutim, reklo bi se da potreba za tekstom koji bi govorio i svojim oblikom, a ne samo pojmovima, za tekstom koji bi iskazivao otvoreno i fragmentarno mišljenje kod Prohića nije samo izraz potrebe za približavanjem filozofskog i umjetničkog diskursa i upućivanje na njihovo prirodno srodstvo, nego i izraz sumnje u mogućnost da se svijet danas misli i razumije na klasičan način u okviru pojmovnih sistema. S druge strane, za razliku od Fochta i Damjanovića koji svoje estetičko mišljenje utemeljuju u tradiciju fenomenološke estetike, Prohić se koristi iskustvima različitih pravaca, najviše se vezujući za krug njemačkih hermeneutičara (Benjamina — autora čije je mišljenje također snažno obilježeno fragmentom i Adorna) i marksističku estetiku (rani Lukacs i Brecht). Moglo bi se reći da o tome mnogo govori i činjenica da je recepcija Adornovog mišljenja i djela ranog Lukacsa u našoj kulturi uvelike vezana za Prohića i njegov rad. Važniji prevodi su mu: Adorno: »Estetička teorija«; Georg Lukacs: »Teorija romana« i Hobz, Kofler, Abendroth: »Razgovori sa Lukacsem«. Sve tri ove knjige Prohić je napisao i iscrpne predgovore.

»Ako kažem, ako bih rekao još Kasimu Prohiću, da ostajem, dakle, fundamentalno neprihvatljivi, rekao bih to zato što je on, Kasim Prohić, misleći živio tu neprihvatljivost, otvoren za njenu razdiruću otvorenost i zato otvoren za čovečnost, jedan od najljepših ljudi koje sam znao, onako gord, i sa prazninom u sebi, onako istinit, a sada, zauvek, pretvoren u knjige«. (Radomir Konstantinović u predgovoru Djelima)

istorijat ideje o lepoj ljudskosti

Dragan Žunić, »Estetički humanizam«, Gradina, Niš 1988.

ljubinko milosavljević

Prema odgovorima na pitanje da li je ovaj savet najbolji ili najgori od mogućih, kristalisala su se dva oprečna filozofska stanovišta — pesimističko i optimističko. Konsekvence njihovih ekstremnih varijanti bile bi da se ovaj svet ili ne može ili ne treba da učini boljim. Međutim, u istoriji mišljenja — zastupanja ekstremnih pesimističkih ili optimističkih varijanti nisu tako česta već se misaoni napor usredsređuju na to kako da se svet i položaj čoveka u njemu preoblikuju prema načelima humanuma. U procesu stvaranja tog »vrlog novog sveta« (ali bez ironičnog prizvuka) neretko se verovalo da umetnost i lepo imaju nezanemarljivu, čak možda neuporedivo značajniju ulogu nego što su im objektivne mogućnosti. Zato su se umetnosti pripisivale ili propisivale i one uloge sa kojima ona gubi smisao specifične autonomne ljudske delatnosti, dok je lepo označavano ne ciljem po sebi već svrhom za nešto drugo. Ovim uverenjima nasuprot stoje ona po kojima »lepo ne može ničemu da služi, sve je ružno što je korisno«. (Teodor Gotje)

U svojoj prvoj knjizi Dragan Žunić, docent Filozofskog fakulteta u Nišu, nastoji da rekonstruiše istoriju ideje estetičkog humanizma, jedne varijante optimističkog misaonog stanovišta po kome se svet

može humanizovati posredstvom lepote. Rođena u sferi estetičkih ideja, ova je izašla van okvira estetičkog propitivanja kategorije lepog i zašla u predmetna područja antropologije i filozofije istorije. Samim tim, problem je postajao transestetički, kako ga naziva autor i kakvom će označiti vlastitu poziciju. Žunićevo intelektualno stasavanje zbililo se u deseteleću omedenom sedamdesetom godinom, u doba velike popularnosti i prijemčivosti ideja Lukača, Bloha i Markuzea. U njegovom načinu mišljenja i pisanja, sem ovih autora, uočljivi su uticaji predstavnika pre zagrebačke nego beogradske »filozofske škole«, uglavnom onih iz Praxis-orientacije (npr. Vanje Sutlića i Gaja Petrovića), ali ne samo njih. Od Sretena Petrovića, čiji je saradnik bio, Žunić je usvojio ne samo neke estetičke poglede već i kriterije sistematičnog izlaganja grade.

Po vlastitom iskazu, ideji estetičkog humanizma ovaj autor pristupio je najpre »sa nekritičkim oduševljenjem«, da bi preko »parakritičkog razočaranja« dospao do kritičkih stavova. Na izbor predmeta istraživanja on se, po svoj prilici, odlučio baš zahvaljujući neposredno trpljenim uticajima najmarkantnijih zastupnika ideje estetičkog humanizma među neomarksistima. Njihovo visoko vrednovanje